

מִרְן הַרְאָשׁוֹן לְצִיּוֹן הַרְה"ג מִרְדְּכִי אֱלִיהוּ שְׁלִיט"א

חיוב תרומות ומעשרות וערלה בעלי תה*

ראשי פרקים:

הצגת הבעיה
תשובה
סיכום

הצגת הבעיה

ישנם כמה מפעלים בארץ שמייצרים סוגי תה שונים. משתמשים בכמה מיני צמחים כמו לואיזה, לימונית, רוזמרין, וורדים, ועוד. לוקחים את העלים של צמחים אלו מייבשים אותם ומכניסים אותם לשקיות קטנות. לשם עשיית התה יכניס הקונה את השקית למים רותחים והצמחים יתנו למים את הטעם והריח. בין הצמחים, ישנם כאלה שהם רב שנתיים, והשאלה האם יש בצמחים אלו איסור ערלה אם לאו והאם יש להפריש מהם תרו"מ?

תשובה

נאמר בתורה (ויקרא יט, כג)

"כי תבואו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו שלש שנים לא יאכל. ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הלולים לה'..."

למדנו שצריך שיהא עץ מאכל ושיהא פרי. ועוד למדנו במשנה (ערלה פ"א מ"ז):

"העלין והלולבין ומי הגפנים והסמדר - מותרין בערלה וברבעי..." והסיבה לכך מפני שאלו אינם פרי. ולפי"ז היה מקום לומר, שעלי התה אינם פרי וממילא אין בהם איסור ערלה. אך בהמשך אותה משנה נאמר:

"ר' אליעזר אומר אף המעמיד בשרף הערלה אסור. אמר ר' יהושע שמעתי בפירוש שהמעמיד בשרף העלין ובשרף העיקרין - מותר; בשרף הפגין - אסור מפני שהוא פרי".

ובגמ' (נדה ח ע"ב) נאמר:

"א"ל ר' ירמיה לר' זירא: ואת לא תסברא דמאן תנא קטפא פירא - ר"א הוא? והתנן, ר"א אומר: המעמיד בשרף ערלה - אסור! אפילו תימא רבנן, ע"כ לא פליגי רבנן עליה דר"א - אלא בקטפא דגוואזא, אבל בקטפא דפירא - מודו ליה; דתנן, א"ר יהושע: שמעתי בפירוש שהמעמיד בשרף העלין, בשרף העיקרין - מותר, בשרף הפגין - אסור, מפני שהוא פרי. ואיבעית

* שכתוב משיעור שנתן הראשון לציון שליט"א ביום העיון השנתי (תשנ"ח) של מכון התורה והארץ שהתקיים באוניברסיטת בר-אילן. עריכה: הרב יואל פרידמן.

אימא: כי פליגי רבנן עליה דר"א - באילן העושה פירות, אבל באילן שאינו עושה פירות - מודו דקטפו זהו פריו...

נמצא שאה"נ בעץ פרי מפאת חשיבותו של הפרי - הקטף אינו כפרי, אבל בעץ סרק שאין בו פרי - קטפו זהו פרי; ואף רבנן מודים בכך וכדברי הגמ' "כי פליגי רבנן עליה דר"א - באילן העושה פירות, אבל באילן שאינו עושה פירות - מודו דקטפו זהו פריו".

אלא שיש לברר האם קי"ל כתירוץ זה של הגמ', ועוד יש לברר האם אמרי' קטפו זהו פריו באילנות סרק גם בהקשר לאיסור ערלה.

והנה הרמב"ם פוסק (הל' שמטוי' פ"ז הי"ט ה"כ):

"הוורד והכופר והלוטם יש להן ולדמיהן שביעית, הקטף והוא שרף היוצא מהאילנות מן העלים ומהעיקרים אין לו שביעית, והיוצא מן הפגים יש לו ולדמיו שביעית. בד"א באילן מאכל, אבל באילן סרק אף היוצא מן העלין ומן העיקרים כפרי שלהן ויש לו ולדמיו שביעית".

כלומר שהרמב"ם הבחין בין אילן מאכל שבו לא אמרי' קטפו - זהו פריו, לבין אילן סרק שאמרי' קטפו זהו פריו.

וכן מתבאר בדברי התוס' הרא"ש (נדה ח ע"ב), וז"ל:

"ותימה ור' פדת באיזה קיטפא איירי? אי בקטפא דפרי אפי' ר' יהושע מודה דאסור. ואמאי קאמר לי קטפא לעלמא כדתנן שרף הפגין אסור; ואי בקטפא דגוואזא אמאי קפיד ר' זירא? ודאי קטפא דגוואזא שרי? וי"ל דר' פדת איירי בקטפא דפרי, וסבר דר' יהושע דסבר דקטפא לאו פירא הוא ושרי בשביעית והא דאמר בשרף הפגין בערלה משום דכתי' וערלתם ערלתו את פרי ומרבינן את הטפל לפריו, אפי' במידי דלאו פירא כגון קליפין רימונים ואגוזים. אבל שרף העלין ושרף העיקרין דלאו פירא הוא שרי דלא הוי השרף טפל לפרי. ור' זירא סבר כי היכי דסבר ר' יהושע גבי ערלה קיטפא דפירא - פירא הוא, הכי נמי גבי שביעית קיטפא - פירא הוא ואסור, ומשום הכי קפיד".

יוצא מדבריו שבזה חולקים ר' פדת ור' זירא אם שביעית חמורה וע"כ אוסרים אף את השרף, או שערלה חמורה ושרף הפגין בוודאי אסור כי יש בערלה ריבוי לאסור את השרף. בפגי שביעית לעומת זאת, אפשר להקל. ובכל אופן שניהם מודים שדברי ר' יהושע מתייחסים לשרף של ערלה, וע"ז הגמ' מתרצת בתירוצה השני שחכמים מודים באילן סרק שזהו פריו. ואותם חכמים החולקים על ר' אליעזר היינו ר' יהושע. וכן המשיך הרא"ש את סברת ר' פדת שהיא כסברת ההוא סבא שגם בזה חכמים מתירים ור' זירא סובר שחכמים מודים באילן שאינו עושה פירות דקטפו זהו פריו. היוצא מהנ"ל שלתירוץ השני שבגמ' משמע שאליבא דכו"ע אומרים באילן סרק שהשרף הוא פריו לכל דבר¹. ואילו לסברת ההוא סבא - אין חכמים מודים לר' אליעזר רק לענין שרף הפגין.

1. וכן מפורש בדברי הרשב"א (חי' נדה ח ע"א, שו"ת ח"ה סי' לז, לח, מ, מא, ח"ז סי' שנו) שקי"ל

אך לכאורה מצאנו לכך סתירה מדברי הרמב"ם (הל' מאכ"ס פט"ז הכ"ו):
 "המעמיד גבינה בשרף פגי ערלה, או בקיבת תקרובת עכו"ם, או בחומץ יין
 של עכו"ם הרי זו אסורה בהנייה, אע"פ שהוא מין בשאינו מינו ואע"פ שהוא
 כל שהוא שהרי הדבר האסור הוא הניכר והוא שעשה אותה גבינה".

בהלכה זו העוסקת באיסור ערלה הרמב"ם לא הביא שבאילן סרק קטפו זהו
 פריו, ורק "המעמיד גבינה בשרף פגי ערלה... הרי זו אסורה בהנייה...".

ובאמת התוס' יו"ט (ערלה פ"א מ"ז ד"ה המעמיד) מבחין בין הל' שביעית להל'
 ערלה. לגבי הל' שביעית גם שרף אילנות סרק נחשב כפרי ויש בו קדושת שביעית
 וחיוב בביעור, מפני שכל שהוא מאכל אדם או מאכל בהמה - יש בו שביעית. לעומת
 זאת, בערלה דביעין פרי - בזה לא אמרי' קטפו של אילן סרק זהו פריו.

וכן משתמע מדברי הרדב"ז בתשובה (ח"א סי' מז) כאשר דן האם מותר להריח
 במיני בשמים של ערלה, וז"ל:

"ואם הוא אילן שאינו עושה פירות כגון הכופר הנקרא תמרחינא או יאסמין
 או כלף מותר להריח בו או לאוכלו דקרא כתיב ונטעתם כל עץ מאכל ואין
 זה עץ מאכל אלא עץ של ריח או אילן סרק שכל אילן שאינו עושה פירות
 אילן סרק הוא: ואעפ"י ששנינו לענין שביעית הוורד והכפר ועקטף יש להם
 שביעית ולדמיהם שביעית שאני שביעית לפי שנוהגת אפי' באילן סרק
 אבל לענין ערלה עץ מאכל אמר רחמנא. ולענין הוורד לדעת האומרים
 שמברכים עליו בורא עצי בשמים לפי שעיקר נטיעתו להריח הדבר ברור
 שמותר להריח בו דלאו עץ מאכל הוא. אבל לדעת האומרים דמברכים עליו
 הנותן ריח טוב בפירות לפי שעיקר נטיעתו לעשות ממנו מרקחת יש לספק
 אם אסור להריח בו כיון שהוא ערלה. וכבר נשאלתי על אילן כייד, שנבאר
 אם נוהג בו ערלה. והעליתי כיון שאינו מאכל בריאים לאו עץ מאכל הוא
 אלא עץ לתרופה ולא עדיף מנוטע לסייג ולקורות, שאעפ"י שיש בהם פירות
 אין ערלה נוהגת בו. הוורד ג"כ אע"פ שהוא למאכל אינו מאכל בריאים
 ולפיכך אין ערלה נוהגת בו ומותר לאוכלו וכ"ש להריח בו ואע"פ שיש
 מקצת בריאים אוכלים מרקחת הוורד אין אוכלין אותו למזון כשאר פירות
 אלא לשמירת הבריאות הילכך אין זה עץ מאכל...".

והנה מצאנו להרשב"א (ח"ג סי' רלד) שחולק על הרדב"ז, שכן הרשב"א דן האם
 מותר להשתמש בתבלינים ובשמים של איסורי אכילה ושל איסורי הנאה להבדלה
 וכדו', וכן כתב הרשב"א:

"ומ"מ, מסתברא, דלפעמים דהבדלה אסור, משום הקריבהו נא לפחתך...
 ובשמים של ע"ז ושל ערלה ושל כלאי הכרם אסור להריח בהן, דאסורין הן

כר' זירא שבאילן סרק אמרי' קטפו זהו פריו בין לענין שביעית ובין לענין ערלה (הערת עורך,
 י.פ.).

בהנאה, כל שעשויון להריח בו **כורד והדס**, והיינו פלוגתא דאביי ורבא בפרק כל שעה; ולאביי נמי, כל שמריח בהם ושם עצמן כלפיהן לקלוט ריחן, אסור, דהיינו: חנויות המעטרות ורד והדס, בפ"ק דע"ז".

ומקור הדין בגמ' (ע"ז יב ע"ב):

"אמר רשב"ל: לא שנו אלא מעטרות בווד והדס, דקא מתהני מריחא, אבל מעטרות בפירות - מותרות; מאי טעמא? דאמר קרא (דברים יג) לא ידבק בידך מאומה מן החרם, נהנה הוא דאסור, אבל מהנה שרי. ורבי יוחנן אמר: אפילו מעטרות בפירות נמי אסור, ק"ו: נהנה אסור, מהנה לא כ"ש".

ויעויין בתוס' (ע"ז שם ד"ה אלא) שאל מאי שנא וורד מבת תיהא שלגביה אמר רבא שמותר להריח ממנה כיון שריחא לאו מילתא היא, ומישב התוס' וכן היא גם שיטת הרשב"א (בתשובה לעיל) שיש להבחין בין דבר שעיקרו לריח לבין דבר שאין עיקרו לריח, שדבר שעיקרו לריח דמי לקטורת שאף שאין מועלין בו, מ"מ איסורא מיהא איכא.

וכן נפסק בשו"ע (יו"ד סי' קח סעי' ו-ז):

"שק של פלפלין וזנגביל שמשימין בקנקני יין נסך, מותר להריח בהם. אבל לבשמים דהבדלה, אסור.

בשמים של עבודת כוכבים וכלאי הכרם **וערלה**, אסור להריח בהם".

ואמנם יש להקשות שע"ז חמורה מאיסור ערלה, שכן באיסור ע"ז נאמר בתורה "ולא ידבק בידך מאומה", לעומת זאת בערלה צריך שיהא פרי? ועוד כתב הש"ך (לשו"ע שם ס"ק כז) שאין להבחין בין דבר שעיקרו עומד לריח לבין דבר שאין עיקרו עומד לריח; ומ"מ בשו"ע נפסק שבשמים של ערלה - אסור להריח בהם וכפי שפסק הרשב"א באותה תשובה.

כאמור הבשמים עליהם דן הרשב"א הם כדוגמת הוורד וההדס, והוורד ידוע שאין אוכלים אותם ורק משתמשים בו לשם נתינת טעם במים או בשמן וכפי שמבואר במשנה (שביעית פ"ז מ"ז) "ורד חדש שכבשו בשמן ישן...". ואעפ"כ פסק הרשב"א וכן שו"ע בניגוד לרדב"ז שיש בכה"ג איסור ערלה.

וכן כתב החיד"א (ברכ"י סי' רצד ס"ק כג אות יג):

"וכן ראיתי להרדב"ז בתשובות החדשות סי' מד שכתב וז"ל ואם הוא אילן שאינו עושה פירות כגון הכופר הנקרא תמרחינא או יאסמין או כלף - מותר להריח בו או לאוכלו דקרא כתי' ונטעתם כל עץ מאכל ואין זה עץ מאכל אלא עץ של ריח או אילן סרק שכל אילן שאינו עושה פירות - אילן סרק הוא וכו' ע"ש ובסי' תצט.

ושם סי' מד כתב (הרדב"ז) שאין איסור להריח בערלה אלא אילן הנוטע לפירות מאכל וכו' ולעיל נסתפק בורד למ"ד ואשתמיטתיה תשו' הרשב"א שהביא ב"י לעיל סוף סי' קח ועי"ש פר"ח וש"ך. אמרו בירושלמי פ"ז דשביעית ורד אוכל אדם הוא ולענין ערלה, דבר זה נפתח בגדולי הראשונים ונסיים בגדולי הדור שלפנינו מהרי"ם ט"ו...".

החיד"א מציין שאשתמיטיתיה לרדב"ז מה שכתב הרשב"א בתשובה הנ"ל שפסק שבשמים כוורד יש בהם איסור ערלה, ואף אם נאמר שהרדב"ז חלק על הרשב"א, מ"מ כיון שמר"ן פסק בשו"ע כרשב"א, אין לנו אלא מה שפסק מר"ן, ולכן הורד חייב באיסור ערלה.

ומכאן שאין לבאר שהרשב"א והרדב"ז נחלקו אם וורד נחשב אוכל או לא. שלדעת הרדב"ז אינו מאכל בכלל ואף שמשמשים בו חולים אינו הופכו לפרי ואילו לרשב"א - אוכל הוא. כי אם נאמר כן מה כתב החיד"א שנשמט מהרדב"ז דברי הרשב"א? יאמר שלא נשמט אלא הא באתריה שאוכלים אותו והא באתריה שלא אוכלים אותו אלא הבריאים. וע"כ שהרשב"א והרדב"ז נחלקו בשאלה העקרונית האם יש בוורד איסור ערלה אף שדמי לקטף אילן סרק. ועי' לארץ החיים (סי' רצד, עמ' 195) שהביא סברת המהרימ"ט (ח"ב סי' לד) שלא חשו לענין ערלה בוורד. ועי' בתוס' יוה"כ (יומא פא) שכתב לאפוקי מהמרשד"ם (יר"ד סי' קצא), ולדעתו הוורד אינו למאכל רק להריח ואין בו דין ערלה ואילו לסברת מהרשד"ם - יש בו דין ערלה. וכן לדעתו אין חיוב בוורד דין תרו"מ עי"ש.

ואפשר שיש לחלק בין וורד לעלי תה, שכן אין אוכלים את הוורד כמות שהוא אלא במרקחת עם שאר דברים ולא לוקחים את מימיו לשימוש ממש אלא מתערב עם שאר מיני מרקחת ונותנים אותו בתוך התבשיל לתת ריח או מריחים ממנו; בנוסף, הוורד אינו מאכל בריאים אלא מיועד לתרופה כמבואר בדברי הרדב"ז (שם). לעומת זאת, עלי-תה נותנים אותם תוך מים חמים ורק הם שנותנים למים את הטעם והצבע, לכן הוי כפרי עצמו. ומ"מ כיון שמצאנו שמר"ן פסק כהרשב"א, ואסר ליהנות מוורד של ערלה וע"ז - אין לנו אלא דבריו, וודאי שנאסור את עלי-התה באיסור ערלה ונחייבם בתרו"מ.

סיכום

כיון שמשמשים בעלים של צמחים אלו לעשיית תה, יש להחשיב את העלים כפרי של העץ, ולכן אם הצמחים הינם רב-שנתיים יש לאסור את השימוש בעלים במשך שלוש שנים מפני איסור ערלה, וחייב להפריש מהם תרו"מ.

הרב יואל פרידמן

חיוב תרו"מ בתבלינים ועלי תה*

ראשי פרקים:

הצגת הבעיה

- א. גידולים החייבים בתרו"מ
- ב. חיוב תרו"מ בתבלינים
- ג. הבחנה בין שלקות לבין עלי-תה ותבלינים
- ד. מחלוקת הגאונים והרמב"ם בדיון ברכת הסוכר
- ה. דין תרומות ומעשרות בסוכר
 1. השוואת דין סוכר לשמן כותנה
 2. עלי-תה הנותנים טעם ע"י בישול
- ו. האם אפשר להפריש מתבלינים ועלי תה
 1. שיטת הרמב"ם במשקין היוצאים מהפרי
 2. האם מפרישים מהפרי או מהמשקין
 3. שיטת הכפתור ופרח

סיכום

הצגת הבעיה

קיימת היום בארץ תעשייה שמעבדת צמחים מסוגים שונים לשם עשיית תה. משתמשים בצמחים כגון נענע, רוזמרין, ורד, לימונית, לואיזה, מנטה ועוד, מייבשים את הצמחים ומשווקים אותם בתוך שקיות (להלן עלי-תה) הדומים לשקיות תה. השימוש בהם הוא לשם נתינת טעם במים ואין אוכלים את הצמחים עצמם; לאחר הכנסת השקית ונתינת הטעם במים - זורקים את השקית. השאלה היא האם חייבים להפריש תרו"מ מצמחים אלו.

א. הגידולים החייבים בתרו"מ

המשנה בריש מעשרות קובעת את הכלל הבסיסי לחיוב תרו"מ: "כלל אמרו במעשרות - כל שהוא אוכל ונשמר וגידוליו מן הארץ - חייב במעשרות", וכן פסק

* אמנם מבואר בשו"ע (סי' רמב סעי' ב) שאסור לתלמיד לחלוק על רבו ובפרט שהוא "גדול בחכמה וזקנה" (שם סעי' ד) אך מרן הראשון לציון הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א התיר לי לפרסם את הנלענ"ד בזה ולפרסם את המאמר מכיון שתורה היא, אף שהוא אינו מסכים למעשה.

הרמב"ם (תרומות פ"ב ה"א). ומבואר בגמ' שבת (סח ע"א) ש"אוכל" - למיעוטי ספיחי סטיס; ובתוס' (שם ד"ה ספיחי) ביארו שאף שראויים למאכל קצת - פטור.

בכס"מ (הל' תרומות שם) משמע שחיוב תרו"מ מ"כל אוכל אדם הנשמר וגידוליו מן הארץ" הוא מדאורייתא, וראייתו מהפסוק שציטט הרמב"ם "ראשית דגנך תירושך ויצהרך..." ומדובר גם בפירות האילן וקטניות לעומת ירקות שחיובם רק מדרבנן כמבואר מהמשך דברי הרמב"ם (שם ה"ו). התוס' (ר"ה יב ד"ה תנא, בכורות נד ע"א ד"ה ושני), רש"י (ברכות לו ע"א) וראב"ד (הל' תרומות פ"א ה"ט) סוברים שחיוב תרו"מ בפירות האילן אינו אלא מדרבנן.

בתבלינים ועלי-תה יש לנו להבחין בין צמחים חד-שנתיים שחיובם בתרו"מ לכו"ע מדרבנן, מלבד מה שקיי"ל שתרו"מ בזה"ז מדרבנן, לבין צמחים רב-שנתיים שחיובם בתרו"מ תלוי במחלוקת דלעיל, לדעת הרמב"ם חיובם מדאורייתא, ולדעת רש"י ודעימיה - חיובם מדרבנן.

ב. חיוב תרו"מ בתבלינים

הגמ' (יומא פא ע"ב) מבחינה בין פלפלין יבשים שאינם אוכל לענין יוה"כ ואינם פרי לענין ערלה לבין פלפלין לחים שנחשבים אוכל ויש בהם דין ערלה. פלפלין לחים "חזי למיכל" (רש"י שם) לעומת היבשים שאינם ראויים למאכל. אך בוודאי גם הפלפלין היבשים משמשים כתבלין, ואעפ"כ כיון שאינם ראויים למאכל - אינם נחשבים אוכל ואינם "פרי"; (ולהלן יתבאר מה ההגדרה של "ראוי למאכל").

התוס' (יומא שם ד"ה שהפלפלין) מביאים את הגמ' בעירובין (כח ע"א):
 "גרגיר... זרען לזרע מתעשרין זרע וירק. למאי חזי? אמר ר' יוחנן שכן ראשונים שלא היה להן פלפלין - שוחקין ומטבילין בו את הצלי".

ומכאן נראה שאף פלפלין יבשים חייבים במעשר!

התוס' (יומא שם) מביאים שתי שיטות כדי להגדיר מהי דרך השימוש המינימלית של התבלינים, הקובעת אותם כאוכל, לענין מעשר וטומאת אוכלין:

1. הפלפלין היבשים וזרע גרגיר חייבים במעשר אם נשחקו ומעורבים במים או תבשיל באופן שהם נאכלים יחד עם המים או התבשיל. אך לפני שהם מעורבים - פטורים מתרו"מ כיון שאינם נאכלים.

2. זרע הגרגיר עדיף על הפלפלין כי מלבד היותו תבלין לצלי הוא גם נאכל כמות שהוא לאחר שחיקתו. לעומת זאת, הפלפלין אינם נאכלים כמות שהם, ולכן פטורים מתרו"מ. (כתירוץ זה כתבו תוס' (ערובין כח ע"ב ד"ה ראשונים, נדה נ ע"א ד"ה כל).

עפ"י הבחנות בין סוגי התבלינים מסבירים התוס' את השוני בין הסוגיות: מחד נאמר (נדה נ ע"א) "כל שחייב במעשרות מטמא טומאת אוכלין" ובמשנה (חולין ק"ז ע"ב) נאמר: "העור והרוטב והקיפה... מצטרפין לטמא טומאת אוכלין" - כלומר מצטרפין אך אין מטמאים בעצמם טומאת אוכלין; ובגמ' (חולין שם קכ ע"א) מבואר ש"הקיפה"

היינו תבלין. **נמצאנו למדים שהתבלין אינו חייב בתרו"מ.** מאידך נאמר בגמ' (חולין ו ע"א): "הנותן לשכנתו עיסה לאפות וקדירה לבשל... ואם אמר לה עשי משליכי - חושש לשאור ותבלין שבה משום שביעית ומשום מעשר" - **משמע שהתבלין חייב בתרו"מ.**

מסקנת התוס' היא שתבלין שנאכל כמות שהוא, כגון בצל וקפלוט - חייב במעשר, ובתבלין כזה איירי בגמ' נדה (נא ע"ב); אך אם התבלין אינו נאכל כמות שהוא - פטור מן המעשר כמבואר בגמ' חולין (קכ ע"א). התוס' במסקנתם אינם מתייחסים לחילוק שבין שני התירוצים שהובאו לעיל.

ראשונים נוספים (רמב"ן, רשב"א, תוס' ותוס' ראש ד"ה אינו חושש חולין ו ע"א, תוס' ר' יהודה חסיד ברכות לו ע"ב ד"ה ללמדך) התייחסו לסתירה בין הסוגיות, ותירצו שני תירוצים:

1. הנאמר: "חושש לשאור ותבלין שבה משום שביעית ומשום מעשר" - לצדדים קטני, וחושש בתבלין רק משום שביעית אך לענין מעשר תבלין - פטור.
2. ישנם תבלינים החייבים אשר גם מטמאים טומאת אוכלין, ויש כאלה שאינם חייבים.

היוצא מהנ"ל, לתירוץ א' אזי כל תבלין פטור מתרו"מ ולתירוץ ב' ישנם תבלינים החייבים וישנם כאלו הפטורים, ומסתבר שאלו הראשונים יבחינו בין סוגי התבלינים כפי שהבחינו תוס' בתירוץ א' או ב'; אך בוודאי שראשונים אלו אינם סוברים שכל תבלין חייב בתרו"מ.

לסיכום, מצאנו שלוש מדרגות של שימוש בתבלינים:

1. תבלין הנאכל כמות שהוא - חייב במעשר.
2. תבלין שאינו נאכל ועביד רק לטעמא - פטור מן המעשר.
3. תבלין שאינו נאכל כמות שהוא אך לאחר שחיקתו מערבים אותו בתוך תבשיל והוא נאכל אז עם כל התערובת: בזה נחלקו שני התירוצים בתוס' - לתירוץ א' - חייב; לתירוץ ב' - פטור. ועלי-תה דמי לתבלין שאינו נאכל ועביד רק לטעמא.

להלכה נקטו רוב הפוסקים שרק תבלין שנאכל חייב במעשר, כן כתבו: חזו"א (מעשרות ס"א א"ס"ק כד), ס' עשר תעשר (הלכה ל') כרם ציון (הלכות פסוקות פרק יד סעי' יח), הגר"נ קרליץ (מפרי הארץ ח"ד עמ' קלד).

ג. הבחנה בין שלקות לבין עלי-תה ותבלינים

נאמר בגמ' ברכות (לח ע"א):

"ואמר מר בר רב אשי האי דובשא דתמרי - מברכין עלויה שהכל נהיה בדברו. מאי טעמא? זיעא בעלמא הוא. כמאן? כי האי תנא דתנן: דבש תמרים ויין תפוחים וחומץ ספוניות ושאר מי פירות של תרומה - ר' אליעזר מחייב קרן וחומש ור' יהושע פוטר".

ומבאר רש"י:

"דזיעא בעלמא הוא ואין שם תרומה חל עליו, ואין לך פרי הניתן למשקה אלא זיתים וענבים בלבד, והיינו כמר בר רב אשי".

מתוך דברי הגמ' למדנו שיש קשר בין חיוב תרו"מ לבין הברכה, שכן לדעת ר' יהושע היוצא מן הפרי נחשב זיעא, אין בו חיוב תרו"מ, לא חל עליו שם תרומה ולא נחשב פרי שאפשר לברך עליו בפה"א או בפה"ע.

הרא"ש והרשב"א (מובא בטור ס' רב) נחלקו בדין פירות העץ שבישלו: הרא"ש סובר שגם פירות העץ שהתבשלו - מברכים עליהם בורא פרי העץ וחמיר מהיוצא מן הפרי עצמו שהוא זיעא בעלמא, כי ע"י הבישול כל הפרי נמצא בתוך המים. ואילו לדעת הרשב"א מברך שהכל, כי הוה זיעא. לדעתו הנאמר בגמ' (שם לט ע"א) "מ"א דכולהו שילקי כשילקי" - זהו רק בירקות, מפני שרוב אכילתו ע"י שליקה, אך בפירות העץ כיון שאוכלים אותם חיים - מברכים על מי הפירות שהכל.

לפי"ז היה מקום לומר שכל צמחי התה שרגילים לבשלם ולהוציא מהם את טעמם ע"י הבישול - אליבא דכו"ע יהיו חייבים בתרו"מ, כי דינם כירקות שנתבשלו, שמברכים עליהם בורא פרי האדמה; וכן כתב הקהלות יעקב (כתבי קהלות יעקב החדשים ס' לא).

וכן כתב רבינו יונה (מובא בכלבו דף יט ע"ב) כרשב"א ולא מטעמיה, אלא ברכת מי הירקות - בפה"א מכיון שדרך לאוכלן יחד עם הפת ולא יצאו מתורת אוכל; לעומת שכר שבישולו הופכו למשקה ולכן ברכתו שהכל (וה"ה בשאר מי פירות).

ולדעתו יש לומר שהבישול של עלי-התה הופכם למשקה ולכן יש לברך על התה ברכת שהכל (ועי' תשו' פרח מטה אהרון ס' מ, שבות יעקב ח"ב ס' ה).

אך יש לחלק בין ירקות המתבשלים לבין עלי-תה. ירקות נחשבים בעיקרם פרי כי הם עצמם נאכלים, והדיון הוא האם הטעם שיוצא מהפרי ע"י הבישול נחלק מן הפרי אם לאו. ובזה לכו"ע במקום שעיקר אכילת הפרי הוא ע"י הבישול - אף המים שבישלו בהם את הפרי - ברכתם כמוהו. אך בצמחי תה, חלקם אינם נאכלים אלא נותנים טעם במים ונזרקים. בכה"ג אין הבישול הופכם להיות פרי שהרי הם עצמם אינם נאכלים כלל, ולכן מברכים על מימיהם שהכל ונראה שגם פטורים מתרו"מ; וכעין סברה זו כתב הרב י. פלקסלר (נועם ג' עמ' עט-פ).

ד. מחלוקת הגאונים והרמב"ם בדין ברכת הסוכר

ולכאורה מצאנו שיש מחלוקת לגבי סברה זו מהדיון לגבי קני הסוכר:

כתב הרמב"ם (ברכות פ"ח ה"ה)

"הקנים המתוקים שסוחטים אותם ומבשלים מימיהם עד שיקפא... כל הגאונים ואומרים שמברכים עליו בפה"א, ומקצתם אמרו בפה"ע... ואני אומר שאין זה פרי, ואין מברכין עליו אלא שהכל..."

ונד"ד הוא לכאורה בדיוק כדין היוצא מן הקנים, כי יצירת הסוכר נעשית בדרך של בישול כמבואר ברמב"ם, וכל עוד לא בישלו את הקנים הרי הם כעץ בעלמא ולאחר הבישול והוצאת הסוכר זורקים את הקנים. כן הוא לגבי עלי התה שאינם ראויים אא"כ מבשלים אותם ולאחר הבישול נזרקים.

הכס"מ מבאר שהרמב"ם והגאונים נחלקים בשתי נקודות:

1. לדעת הרמב"ם הקנים אינם פרי, ולדעת הגאונים הקנים נחשבים פרי.
2. לדעת הרמב"ם היוצא מן הקנים נחשב זיעא כמו דבש תמרים, ולדעת הגאונים היוצא מן הקנים עדיף על זיעא.

הטור (או"ח סי' רב) משיב על דברי הרמב"ם שהיוצא מן הקנים עדיף מדבש תמרים, כי את התמרים נוטעים אדעתא דפריים ולכן אין הדבש אלא זיעא. ואילו הקנים ניטעים רק אדעתא דהיוצא מהם, דהיינו הסוכר, ולכן זהו פריים. ואמנם הכס"מ דוחה את דברי הטור הנ"ל, אך הב"י מקבל אותם בעיקרון אלא שלמעשה סובר שכיון שקי"ל שהמברך שהכל - יצא, עדיף לנקוט כן. עכ"פ לדעת הרמב"ם יש לומר שעלי-תה שאינם נאכלים - דמי לקנים והוה ליה זיעא בעלמא, וממילא פטורים מתרו"מ; ולדעת הטור, שכל נטיעתם אינה אלא לשם היוצא מהם - בעיקרון יש לברך בפה"א או בפה"ע - וממילא חייב בתרו"מ. ובשו"ע (או"ח סי' רב סעי' טו) פסק כרמב"ם לברך על הסוכר שהכל, אך הט"ז דחה דבריו עפ"י סברת הטור וכתב שדברי הגאונים עיקר, וכן נקט שם הגר"א (ס"ק טו). ואם אכן העיקר כדעת הגאונים ורק לענין ברכות כתב הב"י שעדיף לברך "שהכל" - נאמר שחייב בתרו"מ בעלי-תה.

ה. דין תרומות ומעשרות בסוכר

והנה הרדב"ז (סי' תקסג) דן לגבי חיוב תרו"מ בקני סוכר ומביא את דברי הכו"פ שכתב לחייב. וכתב הכו"פ (פרק כו עמ' תפג) שצריך לתקן ולהפריש את הקנים ואם לא תיקן את הקנים - יתקן את הסוכר. הרדב"ז תולה בתחילה דין זה במחלוקת הנ"ל שבין הרמב"ם לגאונים. בהמשך כותב הרדב"ז ששאני דין תרו"מ מדין ברכה, ואפי' לגאונים יש לפטור סוכר מחיוב תרו"מ. הרדב"ז מבאר שיש חילוק בין ברכה לבין תרו"מ. לענין ברכה, כל שהוא גידולי קרקע - אין מברכים עליו שהכל. אם מדובר בצמח רב-שנתי דינו כעץ ואם הוא חד-שנתי, אזי דינו כאדמה ומברכים בורא פרי האדמה. כלומר הכל תליא בסוג הצמח. לעומת זאת, לענין תרו"מ החיוב מהתורה הוא דווקא בשלוש המינים (בתשו' הרדב"ז: שבעת המינים אך נראה שיש טעות סופר) - דגן תירוש ויצהר - ולכן תליא בדין "פרי" (ועי' רשב"א חולין קכ ע"ב ד"ה הא דתני, ועי' להלן במאמר הר' יהודה הלוי עמיחי הפרשת תרו"מ ממיץ סוף אות ד עמ' 30). ואף מדרבנן לא אסרו אלא אוכל מגידולי קרקע שהוא דומיא דדגן תירוש ויצהר. לכן אף שלענין ברכה הקנים נחשבים עץ ומברכים עליהם בפה"ע לדעת הגאונים, כיון שאין אוכלים אלא את היוצא מן הקנים - אין זה דומיא דדגן תירוש ויצהר, ולכן יודו הם שלענין תרו"מ פטור. ולמסקנה כותב הרדב"ז, בין אם נאמר שחייבים בתרו"מ רק בפרי כנ"ל

ובין אם חייבים בכל מיני אוכל, כיון שהחיוב בזה"ז אינו אלא מדרבנן, ולכל היותר תליא במחלוקת הרמב"ם והגאונים, לכן למעשה יש להקל.

ויש להוכיח מדברי תוס' כסברת הרדב"ז המובאת לעיל, ששאני דין ברכה מדין תרו"מ; ואף אם נאמר לענין ברכה, שצמח שמפיקים ממנו אוכל ע"י בישול - ברכתו בפה"ע כאשר עיקר יעודו הוא לכך, לענין תרו"מ - פטור. כי שיטת תוס' (מובא בכמה מקומות בש"ס ע' לעיל פרק ב') שרק תבלין הנאכל כמות שהוא חייב בתרו"מ, ולא נחלקו אלא במקרה ששוחקים את התבלין ואוכלים אותו כמות שהוא בתוך התערובת. ולפי זה בסוכר שהצמח עצמו אינו נאכל ועביד רק לטעמא - פטור מתרו"מ. ולכאורה דברי תוס' סתן אהדדי, שכן תוס' (ברכות לו ע"ב ד"ה בריבא) כתבו שמברכים על הסוכר בפה"ע כשיטת הגאונים. וע"כ יש להבחין בין ברכה לחיוב תרו"מ, ואף הגאונים יודו שהסוכר פטור מתרו"מ כפי שכתב הרדב"ז וכדין תבלין. לחילופין אפשר לומר שסוכר עדיף על תבלין כיון שיש ממשות של סוכר שיוצאת מהקנים. לעומת זאת, בתבלין רק טעמא בעלמא יוצא ע"י הבישול.

ולהלכה נראה, שקני סוכר פטורים מתרו"מ שכן יתכן שהלכה כרמב"ם שסובר שהם אינם פרי, ואפי' לגאונים הסוברים שקני הסוכר נחשבים פרי, יתכן שפטור מתרו"מ כפי שכתב הרדב"ז, וכן פסקו האחרונים: ברכי יוסף (סי' שלא ס"ק כב); ארץ חיים (סיתתון סי' שלא סעי' יג). ובארץ חפץ (הל' תרו"מ נתיב א סעי' יד) הוסיף שהרדב"ז העיד שכן המנהג שהביאו הכנה"ג ושכן נוהגים; ועי' כנסת הגדולה (יר"ד סי' שלא אות ו), כרם ציון (הלכות פסוקות עמ' לא) ומשמע שכן נקט הגרצ"פ (הר צבי זרעים ח"ב עמ' יב).

1. השוואת דין סוכר לשמן כותנה

שמן הכותנה דומה מהרבה בחינות לנדוננו, עלי התה, כיון שגרעיני הכותנה אינם אכילים והשמן מופק מהגרעינים רק לאחר עיבוד תעשייתי. הקהלות יעקב (החדשים סי' לא-לג) דן בחיוב שמן כותנה בתרו"מ ומביא ראיה מהגמ' (נדה ח ע"א) מדין שרף הנוטף מעצי סרק שנחשב כפריו של העץ, וא"כ אף שגרעיני הכותנה אינם נאכלים, השמן נחשב כפרי.

מדברי הרשב"א (חי' נדה ח ע"א, שו"ת ח"ה סי' לז, לה, מ, מא, ח"ז סי' שנו) משמע כקהילת יעקב שכתב: קיי"ל כר' זירא שבאילן סרק אמרי' קטפו זהו פריו בין לענין שביעית ובין לענין ערלה. והוכיח שדין שביעית וערלה שווים שאל"כ איך מוכיח ר' פדת (נדה ח ע"א) שהמשנה בשביעית (פ"ז מ"ו) "הורד... הקטף - יש להן שביעית ולדמיהן שביעית", זוהי שיטת ר' אליעזר, מכך שבערלה, אמר ר' אליעזר המעמיד בשרף הערלה - אסור. ואת"ל שערלה שאני משביעית אפשר לומר שרבנן מודים בשביעית שיש לקטף שביעית.

אך מדברי הרמב"ם לא נראה כן, שכן הרמב"ם (הל' שמטוי" פ"ז הי"ט) פסק שהקטף מאילן סרק הוא פרי ויש לו שביעית ולעומת זאת בהל' מאכא"ס (פט"ז הכ"ו) כתב שרק

שרף הפגין יש בהן ערלה; והקשו מדוע לא פסק בערלה כר' זירא שקטפו זהו פרוי אף באילנות סרק? ותירצו האחרונים שרק בשביעית אמרי' קטפו זהו פרוי באילן סרק כיון ששביעית נוהגת אפי' במאכל בהמה ואין צורך שיהא פרי, אבל בערלה שנא' בו ונטעתם כל עץ מאכל, קטף של עץ סרק אינו אסור. כן כתבו בדעת הרמב"ם התוי"ט (ערלה פ"א מ"ז), חתמ"ס (נדה שם), חזון נחום (שביעית שם), מראה הפנים (ספ"ז דשביעית), ערוך השלחן (סי' כח סעי' ט), אמרי בינה (אר"ח סי' טז), פאה"ש (סי' כז ס"ק מד). ההבחנה הזו בין ערלה ושביעית מפורשת היא בדברי הר"ש (שביעית פ"ז מ"ו) ובדברי המהרי"ט (ח"א סי' לד), וכראה לדבריו מביא הר"ש את הירושלמי (ספ"ז), וז"ל:

"...אמר ר' זעירא לר' פדת כמה דתימא תמן הלכה כר' יהושע וכאמר הלכה כר' שמעון. אמר ר' יונה ודמיה היא כל רבה קטף בטל על גבי שרפו, אילן אינו בטל על גבי שרפו, אוכלי בהמה קדושת שביעית חלה עליהן ואין קדושת ערלה חלה עליהן..."

ומכאן לדעת הירושלמי שאפי' אם אנו סוברים שקטפו זהו פרוי באילנות סרק, זהו רק לענין שביעית אך לא לענין ערלה, וכן פירשו כל הפרשנים בירושלמי (רש"ס, מהר"פ, גר"א, פנ"מ).

ונראה שתרומות ומעשרות דמי לערלה ולא לשביעית, כי בשביעית גם הראוי למאכל בהמה חייב בשביעית ובביעור ובלבד שיהא הנאתו וביעור שווה, אך בתרו"מ רק הנאכל לאדם והוא פרי כדוגמת דגן תירוש ויצהר חייב בתרו"מ, וכ"כ הרב י. פלקסלר (נועם ג עמ' פה).

ונראה לענ"ד שנד"ד גריעא מקטף, כיון שהקטף נאכל כמות שהוא. לעומת זאת עלי התה אינם נאכלים כמות שהם ואוכלים רק את הטעם היוצא מהעלים. וכן כתב הגרש"ז אויערבך (נועם שם עמ' פד), וז"ל:

"ולא דמי לקטף שאף היוצא מן האילן יש לו שביעית ואי חזי נמי לאדם אפשר דחייב נמי במעשר, שאני התם שהוא יוצא מאליו, אבל זה שצריכים לכובשן ולכותשן במכבש אין להם תורת אוכל כלל".

ולכן פטר את הכותנה מחיוב תרו"מ וכן פסק גם הרה"ג עובדיה הדאיה (נועם שם). והבחנה זו מצאנו גם בציץ אליעזר (ח"א סי' סח ד"ה על) ובישועת משה (סי' א אות יא) ועי' גם בשו"ת אמרי בינה (שם ד"ה וראיתי).

ונלענ"ד יתכן שגם הקהלות יעקב היה מתיר את עלי התה מתרו"מ שכן הבחין בין שמן כותנה, החייב בתרו"מ, לבין סוכר הפטור, וז"ל (קהילות יעקב החדשים שם): "והרדב"ז ז"ל בסי' תקסג דכתב לפטור קני סוכר מתרו"מ הוא מטעמא אחרינא משום שאין שם פרי כלל, שמתחילת גידולו אינו אלא מים ויוצא מגוף העץ ולא מפרי הגדל על העץ, ומשמע דאילו היה יוצא מפרי שגדל על העץ (כדוגמת שמן כותנה יפ). אפי' כשהוא דומיא דקני סוכר שאינו נאכל אלא הנסחט ממנו - מחייב בתרו"מ..."

ונד"ד וודאי דמי לסוכר הפטור מתרו"מ ולא לשמן כותנה שהפירות של צמח הכותנה הם המעובדים לשם הפקת השמן.

2. עלי-תה הנותנים טעם ע"י בישול

כאמור עלי-תה כגון רוזמנרין, לואיזה, לימונית, וכדו' משמשים להכנת משקה ע"י בישולם במים עד לנתינת טעמים במים.

לכאורה עלים אלו דומים ממש לסוכר שמוצר מבישול קני הסוכר (רמב"ם הל' ברכות פ"ה ה"ה), וכאמור רוב הפוסקים נוקטים שהסוכר פטור מתרו"מ.

אך אפי' אם נאמר בקני סוכר שחייב בתרו"מ, נד"ד גריעא טפי מכמה סיבות:

לדעת הגאונים הקנים עצמם נחשבים פרי ולכן מברכים על מציצת הקנים בפה"ע או בפה"א, אך עלי התה - הם כעצים בעלמא לפני הבישול, ובכגון דא דנו האחרונים לגבי חיוב תרו"מ של מוצרים שונים שהופכים להיות אוכל באמצעים כימיים ותעשייתיים כדוגמת סלק סוכר, ספירט ועוד. הדיון המרכזי הוא שהרי אם מוצר הגלם אינו אוכל וממילא לא היה טבול מעולם, איך ייהפך להיות טבל לאחר עיבודו?

ממסקנת הירושלמי (יובא להלן פרק ו') "כאן שזבו משנטבלו וכאן שזבו עד שלא נטבלו", למדו האחרונים שאם הפירות לא התחייבו בתחילתם לא יתחדש חיוב לאחר מכן. וכן כתב בשו"ת ישועות מלכו (קרית ארבע הל' תרומות פ"א ה"ב), ערוך השלחן (סי' פא סעי' יא), מרן הרה"ג שאול ישראלי (עמוד הימיני עמ' רצו), הגר"ז גרוסברג (כרם ציון הלכות פסוקות גידולי ציון ס"ק ב), ועי' במה שכתב באריכות הרה"ג יהושע משה אהרונסון (ישועת משה חלק זרעים סי' ל). ועי' במה שכתב הגרצ"פ (כרם ציון שם גאון צבי ס"ק ג) שיתכן שיש לחייב את הסוכר מצד ששוב נעשה אוכל וחוזר וניעורת זיקת התרומה; אך בנידון התבלינים ועלי התה אינם חוזרים להיות אוכל.

והנה מרן הראשון לציון הרה"ג מרדכי אליהו שליט"א (לעיל עמ' 10) מחייב עלי-תה בתרו"מ כיון שהם ניטעים אדעתא דהתה. זאת ועוד, לדעתו שונים הם מתבלינים שכן תבלינים נותנים אמנם טעם בתבשיל אך הם רק מצטרפים לשאר דברים בתבשיל. לעומת זאת, הטעם שבתה הינו כולו רק מחמת עלי התה, ולכן יש לחייבם בתרו"מ. הוא מוכיח דבריו מדברי השו"ע (יו"ד סי' קח סעי' ז):

"בשמים של עכו"ם וכלאי הכרם וערלה - אסור להריח בהם".

מקור הדין בתשו' הרשב"א (ח"ג סי' רלד) ושם כתב ש"כל שעשוין להריח בהן כורד והדס" - אסור להריח בהן כיון שהם אסורים בהנאה.

ועוד הביא ראה מדברי החיד"א (ברכי יוסף סי' רצד סעי' כג אות יג):

"ושם סי' מד כתב (הרדב"ז) שאין איסור להריח בערלה אלא אילן הנטוע לפירות מאכל וכו' ולעיל נסתפק בורד למ"ד ואישתמיטתיה תשו' הרשב"א שהביא ב"י לעיל סוף סי' קח ועי"ש פר"ח וש"ך. אמרו בירושלמי פ"ז דשביעית ורד אוכל אדם הוא ולענין ערלה, דבר זה נפתח בגדולי הראשונים ונסיים בגדולי הדור שלפנינו מהרי"מ ט..."

ומהורד הוכיח מרן הראש"ל צ שהוא הדין בעלי-תה.

אך לאחר המחילה נלענ"ד שאין להביא ראייה מהורד, כי הורד עצמו נאכל, וכן מבואר בירושלמי (שביעית שם): "ההן ורד תני ביה תלת מילין - עלין שלו יש להן שביעית ולדמיהן שביעית... פיקא שלו יש לה שביעית... עיקר שלו- אין לו שביעית..."

ובהמשך מבאר בירושלמי שימושים שונים שנהוגים בורד. ומבאר רש"ס שהורד הינו מאכל אדם כי אוכלים אותו במרקחת. נמצא שהיו משתמשים בורד לריח וכבישה כפי שמוזכר במשנה (שביעית שם) ובנוסף היו משתמשים בו גם למרקחת ושימוש זה של מרקחת ורדים מוזכר בכל התשובות הדנות בחיוב ורד בערלה (רשב"א ח"ז סי' שעג, ח"א סי' תתכא, ח"א סי' שצז, רדב"ז ח"א סי' מד, מהרשד"ם י"ד סי' קצב, מהרי"ט ח"ב י"ד סי' לד) וברשב"א (שם) מציין שהורד נאכל במרקחת כמו אתרוגים וחובושים (וע"ע מהרי"ק סי' מג, ב"י סי' רד לגבי מורבא העשוי מורדים או חבושים ומרוקח בדבש שאיירי שהורדים או החבושים כתושים היטב). מכל הנ"ל אנו למדים שהורד נאכל כמות שהוא לאחר הבישול ולכן ישנם ראשונים הסוברים שנחשב פרי וחייב בערלה ויש ראשונים הסוברים שפטור אם מפני שאינו פרי (עי' אמונת עתיך 7 עמ' 17-11) ואם מפני שעיקרו לריח ולא לאכילה. אך אילו הורד עצמו לא היה נאכל ורק היה נותן טעם במים ולאחר מכן היו זורקים את העלים ואת הפרי בוודאי לא היו מחשיבים אותו לפרי והיה דינו כתבלין שעביד רק לטעמא שפטור מתרו"מ.

וראייה לדבר מדברי החיד"א שכאמור נקט שהסוכר פטור מתרו"מ ולעומת זאת בורד הוא נוקט כרשב"א ובניגוד לדעת הרדב"ז, שחייב אפי' בערלה וק"ו שחייב בתרו"מ. וע"כ יש להבדיל בין הסוכר לבין הורד: בסוכר, הקנים אינם נאכלים ורק מוציאים את הסוכר ע"י הבישול בדיוק כמו עלי-תה, ולכן פטור מתרו"מ. לעומת זאת, הורד נאכל בעצמו כמרקחת ולכן יש הסבורים שחייב בערלה ובתרו"מ.

היוצא מכל הנ"ל, בין אם נשווה את עלי-תה לקני סוכר ובין אם נשווה אותם לתבלינים שעשויים לנתינת טעם - יש לפוטרים מחיוב תרו"מ.

ו. האם אפשר להפריש מתבלינים ועלי התה

אפילו אם נניח שעלי-תה אכן חייבים בתרו"מ, יש לדון האם אפשר להפריש מהעלים, שכן עלים אלו אינם ראויים למאכל.

נאמר בגמ' (ברכות לח ע"א):

"ואמר מד בר רב אשי האי דזבשא דתמרי מברכיין עלויה שהכל נהיה בדברו, מ"ט? זיעא בעלמא הוא! כמאן? כי האי תנא דתנן: דבש תמרים ויין תפוחים וחומץ ספוניות ושאר מי פירות של תרומה - ר' אליעזר מחייב קרן וחומש, ור' יהושע פוטר."

רש"י (שם ד"ה ור' יהושע) סובר אליבא דר' יהושע שלא חל שם תרומה על הדבש: "דזיעא בעלמא הוא ואין שם תרומה חל עליו, ואין שם תרומה חל עליו, ואין לך פרי הניתן למשקה אלא זיתים וענבים בלבד, והיינו כמר בר רב אשי".

כלומר מההשוואת הסוגיא בין הדין בתרומה לבין ברכת שהכל למד רש"י, אליבא דר' יהושע, שאין כאן רק פטור מהחומש. לפי"ז ר' יהושע חלוק עקרונית על ר' אליעזר, ולדעתו, אין שם פרי על הדבש - כי הוה זיעא בעלמא.

אך בירושלמי (תרומות פ"א ה"ב) לא משמע כן, וז"ל הירושלמי:

"הוון בעי מימד: מה פליגין - בחומש, אבל בקרן אף ר' יהושע מודי! מה פליגין - לשעבר, הא בתחילה אף ר' יהושע מודי! ותנינן דבש תמרים - ר"א מחייב במעשרות ור' יהושע פוטר? כאן - שזכו (שזבו) משנטבלו, וכאן - שזכו (שזבו) עד שלא נטבלו..."

כלומר, בתחילה דעת הירושלמי היתה שאין מחלוקת עקרונית בין ר' יהושע ור"א: מחלוקתם היא רק בהקשר לחיוב החומש, אך כו"ע מודים שיש שם פרי על הדבש וחיבים במעשרות. שואל הירושלמי: "ור' יהושע - פוטר", ומשמע שפוטר לגמרי מן המעשרות? ומיישב: "כאן שזבו משנטבלו, וכאן שזבו עד שלא נטבלו".

הפנ"מ מפרש שלמסקנה מודה ר' יהושע שהדבש נחשב פרי, ואפשר להפריש ממנו תר"מ - ובלבד שזבו משנטבלו, דהיינו שזב לאחר שהתמרים נעשו טבל; אך אם זב ונעשה דבש לפני שהתמרים נעשו טבל - פטור מתר"מ. וכן פירשו הרש"ס, ומהר"א פולדא. אך גירסת הגר"א בירושלמי אינה כן, אלא גרס במקום "משנטבלו" - "משנתרמו", ומבאר בבית רידב"ז שמסקנת הירושלמי, אליבא דר' יהושע, היא שאין מפרישים תר"מ מן הדבש כיון שאינו פרי, אך אם הדבש זב לאחר שחל על התמרים דין תרומה - אסור לזרים כי דבש זה הוא תוצר של תמרים של תרומה. **לסיכום**, לדעת הרש"ס, מהרא"פ והפנ"מ יש להפריש על המשקים במידה והפירות עצמם התחייבו בתר"מ, ולדעת הגר"א הוי זיעא בעלמא ופטור מתר"מ.

1. שיטת הרמב"ם במשקין היוצאים מהפרי

הרמב"ם פסק כדעת ר' יהושע, ולכן כתב (הל' מאכ"א פ"י הכ"ב) שאין לוקים על המשקים בערלה וכמסקנת הגמ' (חולין קכ ע"ב) אליבא דר' יהושע, ש"דון מינה ואוקי באתרא", שדוקא בתירוש ויצהר המשקים כמותם, אך בשאר פירות המשקים אינם כפרי עצמו. עם זאת כתב הרמב"ם, שהמשקים אסורים כמותם בטבל, חדש, הקדש, ספיחי שביעית, כלאים וערלה. וביאר בכס"מ שהם אסורים כמותם רק מדרבנן, ועי' רדב"ז שביאר שאמנם אינם כמותם לגמרי והשותה משקים אלו אינו חייב מלקות, ומ"מ אסורים כמותם, דהיינו מדאורייתא. ועי' צ"ח (חולין שם ד"ה עוד) שביאר בדעת הרמב"ם שאמנם דין המשקין כדן זיעא בעלמא, ומ"מ לא גריעא מטעם כעיקר. ובחתמ"ס כתב כן לגבי משקים היוצאים ע"י בישול שאפילו אי נימא שהיוצא מן האיסור אינו אסור אלא מדרבנן - כאשר יוצא בבישול בוודאי אסור מדאורייתא דלא גרע מטעם כעיקר. ועי' חתמ"ס (חולין שם ד"ה וזה נ"ל). ובתורת זרעים (תרומות פ"א מ"ג) ביאר שאסור מדאורייתא מדין כל היוצא מן האיסור (עי' רמב"ם הל' מאכ"א פ"ג ה"א).

לסיכום, הפוסקים נחלקו אם משקין היוצאים מהפרי חייבים בתרו"מ מדרבנן או מדאורייתא, וכאשר המשקין יוצאים בבישול מסתבר שחייב מדאורייתא.

2. האם מפרישים מהפרי או מהמשקין

כאמור, לדעת הרמב"ם יש להפריש מהפרי כי יש למשקין דין טבל כמו הפרי עצמו; אך לא נתבאר האם אפשר להפריש מהמשקים עצמם או שמא פוטרים את המשקין ע"י הפרשה מהפירות. והנה בהמשך הירושלמי (שם) נאמר:

"תני ר' נתן אומר - לא שר' אליעזר מחייב במעשרות אלא שר' אליעזר אומר שלא יאכל מן התמרים עד שיעשר על הדבש. מילתיה אמרה שהיא מעשר מן התמרים על הדבש לפי הדבש ולפי התמרים".

כלומר שר' נתן מסביר אליבא דר' אליעזר שאמנם הדבש כשלעצמו פטור מן המעשרות, ואעפ"כ יש להפריש מן התמרים לפי התמרים עצמם ולפי כמות הדבש היוצאת מהם; או כמובא בגירסת התוספתא (פ"ט ה"ח), שאם הפריש מן התמרים פוקע דין הטבל מן הדבש, (ועי' תוספתא כפשוטה עמ' 456).

ובאמת סובר הגר"ז (מובא בגאון צבי כר"צ הלכות פסוקות עמ' לב) שאי אפשר להפריש ממיץ תפוזים אף שיש לו דין טבל כיון שהוא זיעא בעלמא, והגרצ"פ (שם) הסתפק בכך. אך הגרשז"א (מעדני ארץ הל' תרומות פ"ב ה"א אות ד סוף ד"ה בגמ', שם ד"ה ומ"מ נראה) דן באריכות בדין המשקים, ומבאר שלדעת ר' אליעזר יתכן שאי אפשר להפריש מן המשקים, אך לדעת ר' יהושע, שקיי"ל כמותו, כל החיוב במשקים אינו אלא מדרבנן, לכן מסתבר ש"הם אמרו והם אמרו" - והפרשה של המשקים פוטרת את עצמם, ועי"ש שהביא ראה מרמב"ם (הל' תרומות פ"ג הט"ז).

3. שיטת הכפתור ופרא

ובכו"פ (פכ"ו עמ' תפג) מביא את התוספתא הנ"ל ואת המחלוקת בין הרמב"ם והגאונים לגבי קני הסוכר, ולבסוף מסיק:

"ומסתברא שמה שאמרו הגאונים שמברך בפה"א (על הקנים) דאמר' בפרק בכל מערבין הקנים... מין ירק. וא"כ אם לא תיקן התמרים - יתקן הדבש. וכן הדין בקנים, אבל אם תיקן תמרים וקנים לא יצטרך לתקן דובשן..."

ויש לעיין בדברי הכו"פ: חדא מדוע מביא ראה מר' אליעזר, הרי לא קיי"ל כמותו? שנית מהיכן למד בתוספתא שאפשר לתקן את הדבש כאשר מפרישים את הדבש? שלישית, בשלמא לדעת הגאונים יש לקנים דין פרי וממילא הקנים ודובשן דומים לדין התמרים ודובשן, אך לדעת הרמב"ם הקנים עצמם אינם פרי ובאמת, בנקודה זו השיג עליו הרדב"ז.

וכנראה שהכו"פ למד בירושלמי שר' נתן חידש שאפשר להפריש מן התמרים על הדבש, ואף שהדבש אינו בפניו הוא נתקן ע"י הפרשה זו; אך פשיטא שאפשר

להפריש מן הדבש מינייה וביה, וכן משמע בפירוש הרש"ס (לירושלמי שם וע"ע מנח"י ח"ח סי' קיא שיישב את דברי הכו"פ).

ואמנם יש לומר שאינו דומה למה שנאמר בירושלמי (שם) כי כאן כל גידולו ונטיעתו נעשה אדעתא דהסוכר או התה, וכפי שהזכרנו לעיל אליבא דהטור, ולכן המשקים אינם כזיעה בעלמא של הפרי - זהו גופו הפרי. אך מ"מ בוודאי שאי אפשר להפריש מדבר שאינו אוכל כדוגמת עלי תה (רוזמרין, ורד וכדו') וכן תבלינים שאינם נאכלים, שכן נאמר במשנה: "כל שהוא אוכל... חייב במעשרות", וכן פסק הרמב"ם (הל' תרומות פ"ב ה"א). ויש להוכיח סברה זו מדברי התוס' (יומא שם) לתירוצם הראשון שיש להבחין בין פלפלין יבישתא זרע גרגיר שנשחקו ומעורבים במים או תבשיל באופן שהם נאכלים יחד עם המים או התבשיל - כי אז חייבים בתרו"מ, לבין לפני שהם מעורבים, שפטורים מתרו"מ כיון שאינם נאכלים. ולפי"ז ה"ה בקני סוכר יש להפריש דוקא מן הסוכר ובנד"ד גם המחמירים יודו שיש להפריש רק מן התה או התבשיל לאחר שעלים אלו נתנו בהם טעם; (ועי' כעין זה במנח"י ח"ח סס"י קיא ד"ה העולה).

סיכום

נראה שתבלינים ועלי-תה שאינם נאכלים ועבידי רק לטעמא פטורים מתרו"מ כמבואר בתוס'. יש להוסיף לכך דעת הרמב"ם שאף לענין ברכה סבר שמברכים "שהכל" בכגון דא, וממילא אינו פרי לחיוב תרו"מ; ובנוסף את סברת הרדב"ז; שאף לגאונים - תרו"מ קיל מברכה; ובפרט בזה"ז (ולפעמים בירק) שהחיוב בתרו"מ אינו אלא מדרבנן. מלבד זאת, נראה שהפרשה מהעלים לפני עשיית התה אינה מועילה, כי אז אינם אוכל ולכל היותר יש להפריש מהתה עצמו.

תבלינים ועלי-תה המיועדים לטעם אך גם נאכלים (כגון נענע) חייבים בתרו"מ.